

X VA XI ASR BOSHLARIDA QURTOBADAGI ILMLAR RIVOJINING
MANBALARDA YORITILISHI

Meliboyeva Munisabonu Elmurod qizi

FarDU Tarix fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Qurtoba Xalifaligi davrida ilm-fan o'z yuqori cho'qqisiga ulashdi va keyingi davrlarda falsafa, astronomiya va tibbiy bilimlar rivoji uchun munosib hissa qo'sha oldi. Ushbu maqolada Qurtoba Xalifaligidagi ilmiy yuksalish sabablari va natijalarini bayon etilgan manbalar haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Qurtoba Xalifaligi, Ibn Hayyon, Makkariy, Dionisio, astronomiya, tibbiyot.*

Аннотация: *Во времена Кордовского халифата наука достигла своего расцвета и смогла внести значительный вклад в развитие философии, астрономии и медицинских знаний в более поздние периоды. В этой статье обсуждаются научные разработки и результаты Кордовского халифата.*

Ключевые слова: *Кордовский халифат, Ибн Хайян, Макари, Дионисио, астрономия, медицина.*

Andalusiya va Qurtoba haqida eng boy ma'lumotlarga ega manbalar Andalusiya tarixchilari tomonidan yozilgan Andalusiyaning umumiy tarixidir. Bu asarlarda Andalusiya o'zining siyosiy, ma'muriy va ijtimoiy-madaniy jihatlari bilan batafsil muhokama qilinadi. X asrdan boshlab yozilgan bu asarlar mintaqa tarixchilari tomonidan yozilgani bilan alohida ahamiyatga ega. Andalusiya tarixi boshida Ibnu'l Qutiyyaning "Tarixu Iftitohi'l-Andalus"⁹ asari Andalusiyaning zabt etilishi haqidadir. Shunga qaramay, muallifi noma'lum bo'lsada, Ahbaru Majmua nomli asar eng qadimgi Andalusiya tarixiy asarlaridan biridir. Al-Husheniyning "Qudatu Qudobas" XIII asrda Andalusiya tarixining birinchi manbalaridan biri bo'lib, Qurtoba hodisalarinilarini eslatib o'tadi.

Ma'lumki, islomning ilk davrlarida qanday fanlar bo'lgan va bularning tasnifiga unchalik ahamiyat berilmagan. ayniqsa falsafiy madaniyatning islom olamiga o'tishi bilan fanlarning ta'riflari, usullari, maqsadlari va tasniflari bo'yicha tadqiqotlar tezlashgan. Fanlar klassifikatsiyasi, umuman, metodi, maqsadi va predmeti fanlar o'rtasidagi farq va aloqani ko'rsatish samaradorligini ta'minlash maqsadida amalga oshirildi. Bundan tashqari, fanlar tasnif, ham tasnif egasi, ham o'sha davr fanining tushunchasi aks ettirish uchun muhimdir. Bu borada Ibn Hazm ilmlari tasnifi, XI asrda Andalusiya'dagi ilmiy hayotning ko'rinishini anglashga yordam beradi.

Makkariyning asari Andalusiya davridagi Qurtoba haqida bergan boy ma'lumotlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Asar yetti jilddan iborat. Asarning birinchi jildida IV bob Qurtoba shahriga bag'ishlangan bo'lib, 455-695 sahifalarni qamrab oladi. Shuningdek,

⁹ Ibnü'l-Kûtiyye, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilazîz b. İbrahim b. İsâ b. Müzâhim, Târîhu İftitâhi'l Endelüs. – Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989 –S. 79.

boshqa jildlarda Andalusiya tarixi tilga olinsa, Qurtoba haqida ham vaqti-vaqti bilan ma'lumotlar beriladi. Asarda Qurtoba bilan bog'liq siyosiy, geografik, ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy masalalar haqida juda muhim va boy ma'lumotlar mavjud. XVI asr oxirida yashagan Andalusiya tarixchi Makkariy mavzularni qayta ishlash jarayonida o'sha davrgacha Andalusiya manbalari bergan ma'lumotlarni aralashtirib, yetkazadi. Bu jihati bilan asar keyingi Andalusiya tarixchilari tomonidan Andalusiya va Qurtoba tarixiga oid eng muhim ma'lumotnoma sifatida qabul qilingan.

Andalusiya manbalarining muhim qismini tarjimai hol asarlari tashkil etadi. Bu asarlarda odatda qisqacha siyosiy tarix hikoya qilinadi. So'ngra Andalusiya yashagan muhim shaxslar (hukmdor, olim, shoir..) haqida alifbo tartibida batafsil ma'lumot beriladi. Tarjimai holga oid eng muhim asarlar qatorida Ibnu'l-Farozining "Tarixu Ulam'l-Andalus", Ibn Bassamning "az-Zahira fi Mahosin-i Ahli'l-Jazira", Dabbiyning "Bug'yatu'l-Multamis fi Talil" asari bor.

Qurtoba bilan mustaqil shug'ullangan Andalusiya tarixchilardan biri Ibn Said al Mag'ribdir. Ibn Said "al-Mug'rib fi Hula'l-Mag'rib" nomli ikki jildlik biografiya asarida Andalusiya G'arbiy, O'rta va Sharq kabi uchta asosiy mintaqaga ajratadi va uni uch qismga bo'ladi. Birinchi qismning birinchi kitobi 200 betga yaqin bo'lib, Qurtoba shahrida istiqomat qiluvchi turli kasb egalari, olimlar, amirlar, shoirlar va muhim shaxslarni o'z ichiga oladi va ularning tarjimai hollarini keltiradi.

Ibnu'l-Qutiyya (vaf. 977), "Tarixu iftitoxi'l-Andalus" Abu Bakr Muhammad ibn Umar ibn Abdulaziz ibn Ibrohim al-Ishbili al-Qurtubiy ishbiyalik bo'lishi mumkin, deb taxmin qilinadi, chunki uning ustozlari orasida Ishbiliya olimlari ko'p bo'lgan va nisbasida "al-Ishbiliy" iborasi bo'lgan. Ibnu'l-Qutiyyaning "Tarixu iftitohi'l-Andalus" asari, Balozuriyning "Futuhu'l-buldon" asaridan keyin Andalusiyaning zabt etilishi va tarixi haqida eng dastlabki asarlardan.

Andalusiyaning birinchi professional tarixchisi va geografi hisoblangan Ahmad ar-Roziy (vaf. 955) o'z mamlakati tarixiga oid muhim asar bo'lgan "Ahboru muluki'l-Andalus" asarini yozgan. U roviylar va keksa avlod vakillaridan xabarlar yig'ib, ularni mantiq doirasida tartiblash va uyg'un bir butunlikda birlashtirish orqali ilgari surgan ushbu asari bilan Andalusiya o'lkashunoslik qoidalarini belgilab bergan birinchi shaxs bo'ldi. Ahmad ar-Roziy, yana u o'z tarixini Pireney yarim orolining geografiasiga tayinlagan uzoq muqaddimasi bilan boshladi, bu Habibda va undan oldingi boshqa Andalusiya mualliflarida ko'rilmagan. Keyingi asarlardagi iqtibos va iqtiboslardan ma'lum bo'lishicha, muallif geografik ma'lumotlardan so'ng Ispaniyaning rimliklar va vestgotlar davridagi tarixiga to'xtalib, so'ngra asari tugaguniga qadar Andalusiya tarixiga to'xtalib o'tgan. Andalusiya amirlari haqida so'z yuritar ekan, u o'z davrining ichki va tashqi siyosiy voqealari, hojib va vazirlar, ularning axloqiy jihatlari, sho'ro tashkiloti, ikkinchisi, mashhur olimlar va ularning amir bilan aloqalari, hamda ular haqida hikoya qiladi. U nafaqat ma'lumotni yetkazadi, balki vaqti-vaqti bilan o'z tahlili va baholarini beradi. Bu uslub bilan u Ibn Hayyonga katta ta'sir ko'rsatdi. Ahbar majmu'a, "Zikru iladi'l-Andalus", Ibn Hayyon, al-Uzriy, Ibnu'l-Abbar, Ibn Izoriy, Ibnu'l-Asir, Yoqut al-Hamaviy kabi olimlar asarlardan tashqari Xatib, al-

Himyarîy va al-Makkariy asardan iqtibos keltirgan asosiy mualliflardir. Bizga faqat "Cronica del Moro Rasis" nomli ispancha tarjimasini yetib kelgan. Bu aslida Portugaliya qiroli Dionisio (Dinis) (1279-1325) iltimosiga ko'ra, Gil Peres ismli ruhoni tomonidan ba'zi musulmonlar yordami bilan qilingan portugalcha tarjimaning tarjimasini, ammo keyinchalik yo'qolgan. Ispancha tarjimada jiddiy xatolar, qo'shimchalar va kamchiliklar mavjud

Aribning astronomiya va iqtisodiy tarix nuqtai nazaridan muhim sanalishi mumkin bo'lgan "Taqvimu Qurtoba" nomli asari bugungi kungacha yetib kelgan va bu tadqiqotida quyosh va oyning harakatiga qarab bir yilda sodir bo'ladigan o'zgarishlarni tushuntirgan va bu o'zgarishlarning inson tanasi, iqlimi va o'simliklariga ijobiy va salbiy ta'sirini e'tirof etib o'tgan.

Ibn Hayyon al-Andalusiy (vaf. 469/1076) al-Muqtobas: Abu Marvon Hayyon ibn Xalaf ibn Husayn ibn Hayyon ibn Muhammad ibn Hayyan al-Qurtubiy ispaniyalik musulmon oilasiga mansub. Tarix sohasida iqtidorli bo'lgan "al-Muqtobas min anbo'i ahli'l-Andalus" yoki "al-Muqtobas fi tarixi'l-Andalus" nomi bilan mashhur bo'lgan Ibn Hayyonning ishi Andalusiy II zabt etilishidan so'ng yakunlandi. U hakamlik davrining oxirigacha bo'lgan davrni (366/976) qamrab olgan bo'lsa-da, asarning ba'zi qismlari saqlanib qolmagan. Ishbilyaning siyosiy tarixiga oid muhim ma'lumotlarni o'z ichiga olgan asar, shaharning ijtimoiy va iqtisodiy tarixi hamda Qurtobada faoliyat yuritgan mingga yaqin olim haqida ham ma'lumot beradi¹⁰.

Islom insoniyat tarixida eng mustahkam hissa qo'shdi, ilm rivojining o'sha davr uchun oliy bo'lgan cho'qqiga ko'tarilishini ta'minladi. Bu taraqqiyot faqat Sharq xalqlari manfaatlariga xizmat qilmay, umum madaniyat, sivilizatsiya rivojiga xizmat qildi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. Ibn Hayyan, Ebû Mervân Hayyan b. Halef b. Hüseyin b. Hayyan b. Muhammed b. Hayyan b. Vehb b. Hayyan, el-Muktebes Min Enbâi Ehli'l-Endelüs, (Tahkik: Mahmûd Ali Mekki), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973.
2. İbnü'l-Kütüyye, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilazîz b. İbrahim b. İsa b. Müzâhim, Târîhu İftitâhi'l Endelüs. – Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989.
3. Abbas, İhsan, Târîhu'l-edebi'l-Endelüsü: 'Asru siyâdeti Kurtuba, Dâru'sSekâfe, Beyrut 1985.
4. Abbûd, Muhammed b., et-Târîhu's-siyâsi ve'l-ictimâi li-İşbiliye fi 'ahdi düveli't-tavâif, Matâbi'u's-Şuyûh, Tıtvan 1983.
5. Belâzürî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Câbir, Fütûhu'l-Büldân, Müessesetü'l Maârif, Beyrut

¹⁰ İbn Hayyân, Ebû Mervan Hayyan b. Halef b. Hüseyin el-Ümevi (ö. 469/1076), el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs, (thk. Mahmud Ali Mekki), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973, a. e. (thk. İsmail el-Arabî), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Mağrib 1990. Geniş bilgi için bkz. İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-a'yân, C. II, S.. 218–219; Mehmet Özdemir, "İbn Hayyân", DİA, C. XX, S. 37–38.

6. ALLEN, Marilyn Penn, "Cultural Flourishing in Tenth Century Muslim Spain Among Muslims, Jews, and Christians", yayınlanmamış yüksek lisans (Master of Arts) tezi, Georgetown University Washington D.C. 2008.